

برگ پیشنهاد ثبت اثر در برنامه حافظه جهانی

خمسه نظامی

بخش الف - اطلاعات ضروری

1. دلایل منحصر به فرد بودن و اهمیت اثر معرفی شده را به صورت خلاصه ذکر

نمائید.

پنج گنج یا خمسه، یکی از بزرگ‌ترین آثار ادبی ایران، سروده نظامی گنجوی (حدود 530 تا 619 ق. / 1133-1222 م.) است. این اثر، شامل پنج منظومه مخزن‌الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت‌پیکر و اسکندرنامه، برگرفته از داستان‌های مشهور ادبیات فارسی است. همانند شاهنامه فردوسی - که مهم‌ترین منظومه حماسی در ادبیات فارسی است - خمسه نظامی نیز، نامی‌ترین و دلپذیرترین منظومه‌های عاشقانه را به زبان فارسی، در بر دارد. سبک داستان‌سرایی نظامی در سرودن داستان‌های لطیف و عاشقانه خمسه، از این اثر ادبی، شاهکاری پدید آورده که پس از وی، سرمشق بسیاری از شاعران پارسیگوی واقع شد. حکایت‌های عاشقانه خمسه در پهنه بزرگ جغرافیای زبان فارسی، از هند تا آسیای میانه، قفقاز و آناتولی، از گذشته دور تا به امروز، نه تنها شهرت خود را حفظ کرده، بلکه زبان ساده و روان اشعار و ترکیب استادانه واژگان و اصطلاحات آن، هنوز هم به آسانی برای فارسی‌زبانان، قابل خواندن و فهمیدن است.

پنج گنج، در شمار آن دسته از کتاب‌های ادبی ایران است که نگارگران، به مصور ساختن داستان‌های جذاب و دلنشین آن پرداخته‌اند. ذوق آزمائی هنرمندان ایرانی، از این اثر نظامی، شاهکارهای بزرگ هنری پدید آورده است. از این رو، نسخه‌های خطی خمسه، در شمار پرتعدادترین نسخه‌های خطی ساده و هنری در گنجینه‌های ایران و جهان شمرده می‌شود. همچنین خمسه، افزون بر چاپ‌های متعدد در ایران و دیگر کشورها، به بیش‌تر زبان‌های زنده جهان از جمله به آلمانی، روسی، انگلیسی، فرانسه، ژاپنی، ترکی، اردو و ارمنی، ترجمه شده و موضوع پژوهش‌ها، بررسی‌ها و مقاله‌های بسیاری واقع گردیده است.

بنابراین در این پرونده، ضمن شناساندن خمسه، پنج نسخه برجسته از این اثر ماندگار برگزیده شده تا برای ثبت معرفی شود.

2. اطلاعات مربوط به پیشنهاددهنده اثر

2-1. نام (شخص یا سازمان): کمیته ملی حافظه جهانی

2-2. ارتباط با اثرپیشنهادی: تمامی آثار پیشنهادی را جهت ثبت جهانی کمیته ملی حافظه جهانی، تعیین و معرفی می‌نماید.

2-3. افراد مرتبط: علی اکبر اشعری

2-4. اطلاعات مرتبط:

نام سازمان: کمیته ملی حافظه جهانی

سمت: رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و رئیس کمیته ملی حافظه جهانی

نشانی محل کار: ایران، تهران، بزرگراه حقانی، بلوار کتابخانه ملی، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

شماره تلفن محل کار: ۰۷۰۴۴۶۴۴۲۱۸۸(+۹۸)

شماره دورنگار محل کار: ۰۷۲۴۴۶۴۴۲۱۸۸(+۹۸)

پیام‌نگار: memory@nlai.ir

3. معرفی و توصیف اثر انتخابی

3-1. نام و اطلاعات کامل مربوط به هویت اثر، ذکر شود.

نام: خمسه نظامی، شامل پنج منظومه مخزن‌الاسرار، هفت پیکر، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، و اسکندرنامه.

3-2. توصیف اثر، به صورت کامل و واضح ضمیمه شود.

پنج گنج یا خمسه، دارای پنج منظومه یا گنج به زبان فارسی در یک مجلد است. همه این منظومه‌ها، در قالب مثنوی سروده شده‌است. داستان‌های این اثر مشهورترین، لطیف‌ترین و قدیمی‌ترین عاشقانه‌های فارسی می‌باشند. شرح کوتاهی از هر منظومه، چنین است:

1. مخزن الاسرار: این منظومه، به نام ملک فخرالدین بهرامشاه، از سلسله ترکمانان منگوجک آذربایجان به نظم در آمده و در سال 572 ق. به پایان رسیده است. مخزن الاسرار، 2263 بیت دارد و شامل 20 مقاله است که در هر مقاله، یک داستان طرح شده است. اشعار مخزن الاسرار، جنبه عرفانی و اخلاقی دارد. این منظومه - که نشان‌دهنده سیر و سلوک درونی نظامی است - بیشتر به خودشناسی و توجه به دل پرداخته است.

2. خسرو و شیرین: داستان خسرو و شیرین، به نام ابوطالب طغرل بن ارسلان، پادشاه سلجوقی (573 - 590 ق.) و اتابک شمس‌الدین محمدایلدگز (581 - 587 ق.) است. این منظومه، در سال‌های 573 تا 576 ق. سروده شده است و 6512 بیت دارد. خسرو و شیرین، داستان عشق خسرو پرویز، پادشاه ساسانی به شیرین، شاهزاده ارمنستان و یکی از مشهورترین منظومه‌های عاشقانه در ادبیات فارسی است. برخلاف مخزن الاسرار - که به مسائل عرفانی و عقلی - می‌پردازد، این منظومه، داستانی کاملاً عاشقانه است که برای عامه مردم سروده شده است. این داستان، در کتاب‌های تاریخی قدیمی نیز آمده است، اما نظامی، آن را در میان مردم عادی جاودانه ساخت.

3. لیلی و مجنون: منظومه لیلی و مجنون را، نظامی بعد از خسرو و شیرین در سال 584 ق. سرود. این منظومه، به درخواست شروانشاه اخستان بن منوچهر - که به قول مورخان ایرانی، از نسل بهرام چوبین ساسانی بوده - در 4718 بیت به نظم درآمد. موضوع این منظومه، عشق مجنون (جوان عرب) به لیلی است که فرجامی غم‌انگیز دارد. مضامینی که نظامی در مواقع راز و نیاز عاشقانه و نیایش به درگاه خداوند، از زبان مجنون آورده، بسیار لطیف و بی‌همتاست.

4. هفت پیکر یا هفت گنبد: نظامی، منظومه هفت پیکر را، به نام سلطان علاء الدوله آقسنقری، حاکم مراغه، در 5136 بیت و در سال 593 ق. سرود. این منظومه، شرح زندگانی بهرام گور، پادشاه ساسانی و هفت داستانی است که هفت شاهزاده، در هفت کاخ برای او بازگو کرده‌اند. از لحاظ بهره‌گیری از مضامین زیبا در وصف صحنه‌های داستانی، این منظومه را بهترین مثنوی خمسه دانسته‌اند.

5. اسکندر نامه: اسکندرنامه، شامل 10500 بیت است و دو بخش شرفنامه و اقبالنامه یا خردنامه را در بر می‌گیرد. این مثنوی، به داستان اسکندر مقدونی و سفرهای جنگی او اختصاص دارد و سرشار از سخنان حکمت‌آمیز، پند و اندرز و اندیشه‌های فیلسوفانه است.

4. ارزیابی براساس معیارها

4-1. آیا اعتبار و سندیت اثر اثبات شده است؟

خمسه یکی از شاهکارهای ادبیات فارسی است. نسخه‌ای هم که در این پرونده معرفی شده، به گواه کارشناسان نسخه‌شناسی، از اصالت برخوردار است.

4-2. آیا این اثر اهمیت جهانی دارد؛ در کل جهان بی‌بدیل و منحصر به فرد است، و نمی‌توان اثر دیگری جایگزین آن کرد؟

اهمیت جهانی: خمسه، یکی از شاهکارهای ادب فارسی است. منظومه‌های عاشقانه این اثر، از مشهورترین و لطیف‌ترین داستان‌های عاشقانه ایرانی می‌باشند. شهرت داستان‌های لیلی و مجنون، و خسرو و شیرین برای مردم خاورمیانه، آسیای مرکزی و هند، قابل مقایسه با رومئو و ژولیت برای مردم اروپاست و این، در حالی است که نظامی، این اشعار را در حدود 400 سال پیش از شکسپیر، و با زبانی ساده و روان سروده است. اغلب شعرشناسان ایرانی و غیر ایرانی، در مقاله‌های متعدد، نظامی را دارای طبعی بلند و قریحه‌ای کم نظیر دانسته‌اند. مهارتی که نظامی در تنظیم و ترتیب منظومه‌های خود به کار برده است، باعث شد که به زودی شاعران دیگر از آثار او تقلید نمایند؛ تا آن جا که از قرن هفتم هجری تا به امروز بیش از یکصد شاعر معروف، از برخی یا تمام مثنوی‌های پنجگانه نظامی تقلید کرده‌اند. پس از نظامی، هر شاعر فارسی زبان که منظومه‌ای سرود، خمسۀ نظامی را سرمشق خود قرار داد. نه تنها شاعران ایرانی از شیوۀ خاص نظامی تقلید کرده‌اند، بلکه در سراسر عالم ادب ایرانی، سبک داستانسرایی نظامی سرمشق واقع شده است؛ بویژه از منظومه‌های عاشقانه لیلی و مجنون، و خسرو و شیرین اقتباس‌های بی‌شماری به عمل آمده است. چندین شاعر ترک به تقلید از خمسه، اشعاری سروده‌اند. در شبه قاره هند نیز، شاعران زیادی به سبک خمسه مثنوی‌هایی پدید آورده‌اند و به سرودن اشعاری همانند اشعار نظامی پرداخته‌اند. از جمله شاعرانی که به تقلید از نظامی در هند شعر سرودند، امیر خسرو دهلوی، فیضی فیاضی و فانی

کشمیری می‌باشند. عبدالرحمن جامی، خواجه‌ی کرمانی، امیرعلیشیر نوائی و چندین شاعر ایرانی دیگر نیز، به سبک نظامی به سرودن خمسه پرداخته‌اند. افزون بر این، گزیده‌ها و شرح‌هایی بر این کتاب نوشته شده است.

خمسه، به زبان‌های آلمانی، روسی، انگلیسی، ایتالیایی، فرانسه، ژاپنی، ترکی، ارمنی و اردو، ترجمه شده است و محققان زیادی در کشورهای مختلف، به پژوهش در زمینه شعر نظامی پرداخته‌اند. به دلیل اهمیت این متن در تاریخ ادبیات فارسی، خمسه، بارها در ایران و کشورهای دیگر به چاپ رسیده است. این چاپ‌ها، از همه خمسه یا برخی منظومه‌های آن به عمل آمده است. این کتاب در مسکو، باکو، وین، پراگ، لایپزیک، آکسفورد، نیویورک و بمبئی، منتشر شده است.

منحصر به فرد بودن و بی نظیری: خمسه، یکی از شاهکارهای ادبیات فارسی است. سبک نظامی در داستان‌سرایی، تحولی در شعر فارسی پدید آورد و راه تازه‌ای برای شاعران بعد از خود باز کرد که آن را "مکتب نظامی" نامیده‌اند. نظامی در این اثر، داستان‌سرایی منظوم را در زبان فارسی به اوج رساند. این تلاش نظامی، موجب شد تا امروزه اشعار او به عنوان یکی از شاهکارهای ادبی جهان مطرح شود. پس از او، هیچ شاعر فارسی‌زبانی نتوانست منظومه عاشقانه‌ای در سطح اثر نظامی خلق کند.

3-4. این اثر، دارای کدامیک از معیارهای زیر می‌باشد؟

الف- زمان: خمسه، در دوران حکومت سلجوقیان بر ایران، سروده شده است. سلجوقیان، یکی از بزرگ‌ترین سلسله‌های حاکم بر ایران در دوره اسلامی بوده‌اند که به حمایت از شاعران و ادیبان شهرت دارند. شاعران و نویسندگان فارسیگوی بسیاری در خدمت این سلسله، به ساخت آثار ماندگاری پرداخته‌اند. در آن دوره، با این که ترک‌ها بر این سرزمین فرمان می‌راندند، در اقصا نقاط ایران بزرگ از جمله گنجه، زبان فارسی، زبان معیار بوده است و به همین دلیل، نظامی اشعار خود را به این زبان - که برای عامه مردم قابل فهم بود - سرود.

ب- مکان: خمسه، در شهر گنجه سروده شد. طبق شواهد مسلم تاریخی، در زمان سرودن خمسه، گنجه یکی از شهرهای ایران بوده است و در آن شهر مانند دیگر مناطق این کشور، از دیرباز زبان فارسی، زبان رایج بوده است. این شهر، در حدود 190 سال پیش طی جنگ‌های ایران و روس، به همراه چند شهر دیگر از پیکر ایران جدا شد و امروز، در جمهوری آذربایجان قرار دارد. اشعار نظامی، در حدود 850 سال پیش، به زبانی سروده شد که تاکنون هم برای مردم این منطقه و هم برای همه مردم سرزمین‌های فارسی‌زبان، قابل فهم و تأثیرگذار بوده است؛

ج- مردم: مضمون اشعار نظامی، برگرفته از داستان‌های شیوای فارسی است. بنابراین، به صورت گسترده‌ای در میان مردم نفوذ کرد. حتا امروز نیز تقریباً همه مردم منطقه قفقاز تا هند، با داستان‌های خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، و اسکندرنامه آشنا هستند. تحت تأثیر سروده‌های نظامی، هنوز هم لیلی و مجنون، و خسرو و شیرین، در آن کشورها نماد عشق به شمار می‌آید و با آن‌ها مثال می‌زنند. داستان‌های عاشقانه، در بین عموم مردم از محبوبیت خاصی برخوردارند. در ادبیات فارسی، داستان‌های عاشقانه را بیش‌تر در قالب مثنوی سروده‌اند و منظوم بودن آن‌ها، با پسند مردم سازگار است؛ زیرا از نظر فارسی‌زبانان، وزن و قافیه داستان را شیرین‌تر و هنرمندانه‌تر می‌سازد.

د- موضوع و مضمون: خمسه، به معنای پنج است و دلیل این نامگذاری، آن بوده که این کتاب، از پنج منظومه در قالب مثنوی تشکیل شده است. هر یک از مثنوی‌ها، به موضوعی اختصاص دارد که درباره محتوای کلی آن قبلاً در بند مربوط به توصیف اثر اشاره شد.

ه- قالب و سبک: سبک اثر معرفی شده در این پرونده، به صورت زیر است:

353 برگ، متن و حاشیه، هر صفحه 21 سطر، متن داخل جدول بدون نام کاتب به تاریخ 954 ق.، دارای 5 سرلوح رنگین و 12 مجلس مینیاتور، جلد تیماج مشکی، به ابعاد 20*32، به شماره ثبت 1914؛ این نسخه، متعلق به کتابخانه ناصرالدین شاه (1264-1313 ق.)، پادشاه قاجار بوده است.

4-4. آیا مسائلی از قبیل نادر بودن، انسجام، در معرض خطر بودن و مدیریت، درباره این اثر وجود دارد؟

نادر بودن: تاکنون نسخه‌های بسیار زیادی از خمسه کتابت شده است؛ اما این نسخه از نسخه‌های شاهانه خمسه است که از دوره صفویه، در کتابخانه سلطنتی نگهداری می‌شده است.

5. اطلاعات حقوقی

5-1. اطلاعات مربوط به مالک اثر: (چنانچه اثر متعلق به فرد خاصی باشد)

نام: - نام خانوادگی: -

نشانی محل کار: -

تلفن: -

دورنگار: -

2-5. اطلاعات مربوط به مسئول نگهداری اثر:

نام سازمان: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

نام و نام خانوادگی: دکتر پروین ثقةالاسلامی

سمت: مدیر کاخ گلستان

نشانی محل کار: ایران، تهران، میدان پانزدهم خرداد، روبه روی مسجد ارگ، کاخ گلستان.

تلفن: 9833912050

دورنگار: 9833111811

3-5. وضعیت حقوقی اثر:

الف- نوع مالکیت اثر (ملی، شخصی و غیره):

ملی

ب- چگونگی دسترسی به اثر: شرایط دسترسی به اثر، بر اساس مقررات کتابخانه‌ای است که اثر در آن جا نگهداری می‌شود.

ج- وضعیت حق مؤلف (کپی، رایت): حق نشر این نسخه، متعلق به کتابخانه محل نگهداری آن است.

د- سرپرست و نگهدارنده اثر: دکتر پروین ثقةالاسلامی

ه- سایر عوامل مرتبط با وضعیت حقوقی اثر. -

6. طرح مدیریتی: از این نسخه، اسکن رنگی با کیفیت مناسب تهیه شده است و در صورت نیاز، از

آنها بهره‌برداری می‌شود.

7. رایزنی‌های مرتبط با اثر

7-1. اطلاعاتی دربارهٔ جلسات مشورتی که برای انتخاب این اثر با مراجع زیر برگزار شده، ارائه شود:

الف- مالک اثر: -؛

ب- متولی اثر: -؛

ج- کمیتهٔ ملی حافظهٔ جهانی: جلسات متعددی با حضور استادان خبره و کارشناسان گروه ارزیابی در کتابخانهٔ موزه گلستان تشکیل شد و نسخه موردنظر، از نزدیک مورد ارزیابی قرارگرفت و در چند جلسهٔ کمیتهٔ ملی حافظهٔ جهانی و گروه ارزیابی کمیته این اثر بررسی و تأیید گردید.

بخش ب- اطلاعات فرعی

(اطلاعات فرعی، در تصمیم‌گیری برای انتخاب اثر تأثیری ندارد. این اطلاعات، در بانک داده‌ها به عنوان اطلاعات اضافی وارد می‌شود.)

8. ارزیابی خطرات

8-1. انواع آسیب‌هایی که اثر را تهدید می‌کند، ذکر شود.

این نسخه، در شرایط استاندارد نگهداری می‌شود و بر دما و رطوبت مخزن نظارت می‌شود.

9. وضعیت نگهداری

1-9. اطلاعات کاملی، درباره وضعیت نگهداری اثر ارائه شود.

(جهت اطلاعات بیشتر، به راهنمای پیوست بنگرید.)

کتابخانه کاخ گلستان، کتابخانه سلطنتی ایران بوده است که در اوایل قرن سیزدهم هجری، به دستور فتحعلی شاه تأسیس شد. از آن زمان تا پایان دوره قاجار، نسخه‌های نفیسی برای این کتابخانه تهیه شد. هم‌اکنون کاخ گلستان، یکی از موزه‌های مشهور ایران است و کتاب‌های آن، در دسترس محققان قرار دارد. نسخه‌های خطی این کتابخانه، در شرایط استاندارد نگهداری می‌شوند.

بخش ج - ارائه‌کننده اثر

این برگه، ارائه کرده

گروه ارزیابی کمیته ملی حافظه جهانی

تاریخ

امضا

گزیده منابع فارسی

- دوفوشه کور، شارل- هانری: اخلاقیات. ترجمه محمدعلی معزی و عبدالمحمد روح‌بخشان (تهران: نشر دانشگاهی و انجمن ایران‌شناسی فرانسه، 1377).
- رادفر، ابوالقاسم: کتاب‌شناسی نظامی گنجوی (تهران: پژوهشگاه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، 1371).
- ریپکا، یان: ادبیات ایران در زمان سلجوقیان و مغولان. ترجمه یعقوب آژند (تهران: گستره، 1364).
- سعیدی سیرجانی: سیمای دو زن. تهران (نشر نو، 1367).
- سوچک، پرسینا: "نگارگری خمسه نظامی در عصر بهزاد". ترجمه سمیه ذاکری‌نیا، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی کمال‌الدین بهزاد (تهران: فرهنگستای هنر، 1383).
- شهابی، علی اکبر: نظامی، شاعر داستانسرا (تهران: ابن سینا، بی تا).
- فقیه، جمال‌الدین: آتورپاتکان (آذربایجان) و نهضت ادبی (تهران: علمی، بی تا).
- محمدآوا، مه‌ری: "نسخه‌های خطی خمسه نظامی گنجوی در کتابخانه ملی تبریز". مجموعه مقالات نخستین همایش ایران‌شناسی (نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی). تهران: 1383.
- محمدحسن مصری، زکی: تاریخ نقاشی در ایران. ترجمه ابوالقاسم سحاب (تهران: 1328).
- معین، محمد: تحلیل هفت پیکر نظامی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1338).
- وحید دستگردی: گنجینه گنجوی (تهران: 1318).

گزیده منابع انگلیسی

- Rypka, yan: History of Iranian Literature. Dordrecht: D. Reidel. ۱۹۶۸
- Wilson, C.E: The Haft Paikar. London. ۱۹۲۴
- Richard, Francis: Splendeurs Persanes. Paris. ۱۹۹۷

گزیده چاپ‌های خمسه

۱. JONES, Sir William: Tales by Nizami. The Works of Sir William Jones IV. London. ۱۸۰۷. pp. ۳۸۱-۴۳۲
۲. HAMMER PURGSTALL, Schirin Ein ... Gedicht nach Morgenlandischeh Quellen. Leipzig. ۱۸۰۹.
۳. ERDMANN, F.V.: Die Schone vom Schlosse. Muhammad Nisameddin, dem Gendsher. (Haft Paikar von Nizami Pers. & German Uerman Uberset.) nachebildet von Fran V. Erdmann ... kasan , in der University – typographie. ۱۸۳۲
4. چاپ سنگی، بمبئی، 1834.
5. چاپ سنگی، تبریز، 1865.
۶. ROBINSON , Samuel: Nizami. Samuel Robinson s Persian petry. Glasgow. ۱۸۸۳, pp. ۱۰۳- ۲۲۴
7. چاپ سنگی، بمبئی، 1886.
۸. ATKINSON, J.: The loves of Laili & Majnun. A poem from the original Persian tr. By J. Atkinson. Review, Athenaeium. ۱۰۶ Oct. ۲۶. ۱۸۹۵. pp. ۵۶۳
۹. SPRACHE: Nizamis. Sudien zur Geschichte und kultur des islamischen Orients Heft ۸. ۱۹۲۷
۱۰. BINYON, L The poems of Nizami, described by Laurence Binyon. London, The Studio, Limited, ۱۹۲۸. ۴. p. ۳۰. Reviewed by T.W. Amold, Bullctin of the School of Oriental and African Stud V. ۱۹۲۸- ۳۰. pp. ۳۸۶- ۸
۱۱. GABRIELI, F.: Versioni da Nizami. Annali institute Orientale di Napoli, ۱۰. ۱۹۳۷- ۳۸. pp. ۳۱- ۷۲
12. به کوشش وحید دستگردی. تهران، 1939.
۱۳. Makhzanol Asrar, the Treasury of Mysteries Translated for the First Time From the Persian, London A. Probsthain. ۱۹۴۵
۱۴. Nizami: pyat poem. Red E.E. Bertelsa I V.V. Goltseva. Goslitizdat. Moskva. ۱۹۴۶
۱۵. Nizami: "sbornik I-IV. Azerneshr" S. Baku, ۱۹۴۰- ۱۹۴۷

16. تهران، علمی، 1952.

۱۷. Nizami: Izbrannoe na gruzinskom yazyke. Per. M. Todua. Tbilisi. ۱۹۵۶
۱۸. The khamsa of Nizami; engagement Calendar for ۱۹۶۹. The Metropolitan Museum of Art. ۱۹۶۹
19. Likrika. Perevod s Farsi, Moskva Gos. izd-vo Khudozh. lit – ry. ۱۹۶۰
۲۰. Le Roman de Chosroes et Chirin, *translator*: Henri Masse. Paris. G. P. Maisonneuve et Larose. ۱۹۷۰
۲۱. Shichi ohi Monogatari, Tokyo Heibon – sha. ۱۹۷۱
۲۲. NIZAMi.: The story of the seven princesses./ Thanslated from the Persian and edited by R. Gelpke; English version by Elsie and George Hill.// Oxford /: Cassirer. ۱۹۷۶

23. تصحیح حسن میرخانی، تهران، 1984.